

БЕРЕЖНА К. В.,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри європейського
та міжнародного права
(Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара)

ІГНАТЕНКО Є. О.,

аспірант кафедри європейського
та міжнародного права
(Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара)

УДК 341.171

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.6.43>

**МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ У ЄСПЛ:
ДОГОВІРНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ, ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ,
СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

У статті досліджено механізм захисту прав людини у Європейському суді з прав людини (далі – ЄСПЛ), його договірно-правові засади, передумови формування, сучасний стан та перспективи розвитку. Доведено, що система джерел організації та діяльності ЄСПЛ систематично набуває нових аспектів у зв'язку із нормативно-правовим оформленням та конкретними перетвореннями. Визначено перспективи функціонування ЄСПЛ та можливі інституціональні реформи, які можуть докорінно змінити структуру досліджуваної міжнародної судової інституції. Встановлено, що на сьогоднішній момент найважливішими є наступні питання, що їх має вирішувати Європейський суд з прав людини: розглядати індивідуальні та міждержавні скарги, подані до Європейського суду з прав людини проти одної або декількох держав-членів Ради Європи або проти Європейського Союзу; визнавати факт порушення те права заявника; присуджувати заявнику справедливую компенсацію; тлумачити Конвенцію про захист прав людини та основних свобод; встановлювати факт масових, системних порушень прав людини, наказувати державі-порушниці вжити заходів щодо виправлення цього недоліку; розглядати запит Комітету міністрів Ради Європи з питання про те, чи не порушила держава-відповідач своє зобов'язання по виконанню постанов (рішень) Європейського суду з прав людини; давати тлумачення раніше винесеної постанови на запит Комітету міністрів Ради Європи; виносити консультативні висновки про тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод, з питань, не пов'язаних з розглядом справ. Вивчено три основні варіанти рішення по справі, котрі виносить Європейського суду з прав людини: рішення про неприйнятність, що оформлюється у вигляді листа до заявника; рішення про неприйнятність або прийнятність у окремому рішенні, що іменується «decision»; остаточне рішення по справі, що має назву «decree». Проаналізовано організаційну структуру ЄСПЛ, виокремлено три рівня інстанцій: Комісія, Палата та Велика Палата.

Ключові слова: Рада Європи, Європейський суд з прав людини, європейський механізм захисту прав людини, юрисдикція Європейського суду з прав людини, рішення Європейського суду з прав людини.

Berezhna K. V., Ignatenko E. O. The human rights protection mechanism in the ECHR: legal bases, prerequisites for formation, current state and prospects

The article examines the mechanism of human rights protection in the European Court of Human Rights (further – ECHR), its contractual and legal principles, prerequisites for its formation, current state and prospects for development. It is proven that the system of sources of organization and activity of the ECHR systematically acquires new aspects in connection with regulatory and legal design and specific transformations. The perspectives of the functioning of the ECHR and possible institutional reforms that can fundamentally change the structure of the studied international judicial institution are determined. It has been established that the following issues are currently the most important to be resolved by the European Court of Human Rights: consider individual and interstate complaints submitted to the European Court of Human Rights against one or more member states of the Council of Europe or against the European Union; to recognize the fact of violation of the applicant's right; award the applicant fair compensation; interpret the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms; to establish the fact of mass, systematic violations of human rights, to order the offending state to take measures to correct this deficiency; consider the request of the Committee of Ministers of the Council of Europe on the question of whether the respondent state has not violated its obligation to implement the resolutions (judgments) of the European Court of Human Rights, to give an interpretation of a previously issued resolution at the request of the Committee of Ministers of the Council of Europe; issue advisory opinions on the interpretation of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, on issues not related to the consideration of cases. Three main versions of the decision on the case issued by the European Court of Human Rights were studied: the decision on inadmissibility, issued in the form of a letter to the applicant; a decision on inadmissibility or admissibility in a separate decision called "decision"; the final decision on the case called "decree". The organizational structure of the ECHR is analyzed, three levels of instances are distinguished: the Commission, the Chamber and the Grand Chamber.

Key words: *Council of Europe, European Court of Human Rights, European human rights protection mechanism, jurisdiction of the European Court of Human Rights, decisions of the European Court of Human Rights.*

Вступ. Європейський суд з прав людини відіграє ключову роль у тлумаченні змісту й захисті прав та основоположних свобод, визначених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [1]. Крім цього, ЄСПЛ виступає міжнародною судовою установою, що має у своєму розпорядженні найефективніший на даний момент міжнародний механізм судового захисту прав людини. Саме ці два виміри ЄСПЛ були досягнені завдяки конкретній договірно-правовій основі, що склалась поступово.

Протягом часу функціонування ЄСПЛ вносились певні корективи та впроваджувались комплексні та чіткі реформи, що приводили до певних істотних змін. Ці зміни в свою чергу докорінно змінювали структуру, роботу та процедуру розгляду справ у ЄСПЛ. Як показувала практика, необхідність більшості змін була пов'язана саме із духом часу, оскільки потребувались все більш чіткі та актуальні підходи до захисту прав та свобод громадян.

В наші дні склалася певна практика розгляду та вирішення справ ЄСПЛ, що може свідчити про його ефективність. Однак, в той же час, сучасний світ є дуже динамічним та стрімким на актуальні події, що сприяє зміні суспільної та правової кон'юнктури. У зв'язку з цим виникає питання щодо перспектив функціонування ЄСПЛ та певних можливих інституціональних реформ, які можуть докорінно змінити структуру вищевказаної міжнародної судової інституції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що вітчизняні вчені-юристи у своїх наукових роботах, монографіях, дисертаціях неодноразово розглядали тематику договірно-правового функціонування ЄСПЛ та особливостей реформування європейської судової інституції. Серед них слід відзначити таких науковців, як: О.В. Задорожний, М.В. Пристинська, Н.І. Севостьянова, Ю.С. Шемшученко, М.П. Бажан та інші. Втім, підходи та методика дослідження функціонування ЄСПЛ систематично набуває нових аспектів у зв'язку із нормативно-правовим оформленням та конкретними перетвореннями. Таким чином, виникає нагальна потреба у детальному та якісному аналізі даного тематичного аспекту.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження механізму захисту прав людини у ЄСПЛ, його договірно-правових засад, передумов формування, сучасного стану та перспектив подальшого розвитку.

Результати дослідження. Європейський суд з прав людини – це міжнародна судова інституція, що забезпечує справедливість та перегляд судових рішень вітчизняних судів. У своїй діяльності ЄСПЛ керується Європейською Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Відповідно, підстави для звернення та процедура розгляду справ визначається саме цією Конвенцією.

Згідно з положеннями статті 19 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Європейський суд створений для забезпечення дотримання Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією та протоколами до неї. У статті 32 Конвенції встановлено, що юрисдикція Європейського суду поширюється на всі питання, які стосуються тлумачення та застосування Конвенції і протоколів до неї та які передаються на його розгляд відповідно до статей 33, 34 і 47 Конвенції. Таким чином, Суд не виконує функції національного суду та не має повноважень скасовувати або змінювати рішення національних судів. Суд також не може безпосередньо втручатися в діяльність органу влади, дія або бездіяльність якого спричинила порушення [1].

Юрисдикція ЄСПЛ поширюється на держави-члени Ради Європи, які ратифікували Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод і стосується всіх питань, які визначені Конвенцією, так само це стосується тлумачення положень Конвенції. Громадяни зазначених країн можуть звернутись до ЄСПЛ лише після того, як всі засоби національного захисту біли використані.

Історія формування ЄСПЛ є надзвичайно довгою та складається з декількох етапів, які тісно взаємопов'язані між собою й формують власну ідентичність. Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод проголосила не лише фундаментальні права громадян, а й визначила конкретний механізм їхнього захисту.

Даний механізм передбачав наступну систему інституцій, які були відповідальні за дотримання обов'язків, визначених Конвенцією:

1. Європейська комісія з прав людини;
2. Європейський суд з прав людини;
3. Кабінет міністрів Ради Європи.

У зв'язку із реформуванням системи інституцій у рамках Протоколу №11 до Конвенції, були внесені наступні корективи: Європейська комісія з прав людини та Кабінет міністрів Ради Європи були реорганізовані в один орган – Європейський суд з прав людини; котрий здійснює свою діяльність на постійній основі. Місце розташування даної судової інституції знаходиться за наступною адресою: Палац прав людини в Страсбурзі, де власне знаходиться штаб-квартира Рада Європи.

За першою системою функціонування механізму виглядало наступним чином. Європейська комісія з прав людини виконували роль модератора, оскільки індивідуальні та скарги держав-членів конвенції спочатку направляли до вказаної інституції [2, с. 840]. Європейська комісія з прав людини вирішувала питання щодо їх прийнятності та у разі позитивного вирішення передавала їх до Європейського суду з прав людини для остаточного та обов'язкового рішення. Якщо справа не передавалася до ЄСПЛ, то Комітет міністрів розглядав дане питання. Як показала тодішня практика, така процедура була надзвичайно складною

та неефективною, у зв'язку з чим піднялось питання щодо реформування системи. Тому з 1 жовтня 1994 року заявникам надали право напряду самостійно передавати свої заяви, визнані Комісією прийнятними, до Суду.

Європейський суд з прав людини почав свою діяльність у 1959 році. Саме з того часу і до кінця 2010 ЄСПЛ ухвалив рішення по суті в 12198 справах, в більшості випадків заявникам були фізичні особи. Перше рішення по суті було прийнято у далекому 1960 році у справі *Lawless vs Ireland*, перше рішення на користь заявника було винесено 1968 року у справі *Neumeister vs Austria*. Після судової реформи 1998 року його ефективність підвищилась, що засвідчено кількістю розглянутих та вирішених справ [2, с. 848].

Станом на сьогоднішній момент ЄСПЛ покликаний вирішити наступні питання:

- розглядати індивідуальні та міждержавні скарги, подані до Європейського суду з прав людини проти одної або декількох держав-членів Ради Європи або проти Європейського Союзу;

- визнавати факт того, що було порушено те чи інше право заявника;
- присудити заявнику виграну, справедливую компенсацію;
- тлумачити Конвенцію про захист прав людини та основних свобод;
- встановлювати факт того, що будь-яке порушення в певній державі носить масовий характер через системність проблеми, у зв'язку з чим наказувати цій державі вжити заходів щодо виправлення цього недоліку;

- розглядати запит Комітету міністрів Ради Європи з питання про те, чи не порушила держава-відповідач своє зобов'язання по виконанню постанов (рішень) Європейського суду з прав людини;

- давати тлумачення раніше винесеної постанови на запит Комітету міністрів Ради Європи;

- виносити консультативні висновки про тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод, з питань, не пов'язаних з розглядом справ [3, с. 480].

ЄСПЛ виносить три основні варіанти рішення по справі:

- рішення про неприйнятність, оформлене у вигляді листа до заявника;
- рішення про неприйнятність або прийнятність у окремому рішенні, що йменується як «decision»;

- остаточне рішення по справі, що має назву «decree».

Відповідно до відкритих даних, на момент 2014 року ЄСПЛ було винесено 16995 мотивованих рішень. На початок 2017 року [4], лідерами у списку країн за кількістю скарг, які перебували на розгляді, були:

1. Україна – 18131 (22,8%).
2. Туреччина – 12600 (15,8%).
3. Угорщина – 8950 (11,2%).
4. Росія – 7400 (9,3%).

За статистикою за 1959-2010 роки, 96% поданих до Суду скарг були визнані неприйнятними. З інших 4%, за якими було винесено рішення по суті справи, в 83% випадків суд визнав порушення конвенції або її протоколів [2, с. 850].

Слід підкреслити, що лівова частка заяв громадян щодо звернення до ЄСПЛ залишається за бортом оскільки вимоги до подачі заяви є доволі специфічними та навіть потребують певних знань у галузі правової науки, а саме у сфері прецедентного права.

У заяві зазначається:

- ім'я, дата народження, громадянство, стать, професія та адреса фізичної особи – заявника;

- дата реєстрації, офіційний реєстраційний номер та адреса юридичної особи – заявника;

- ім'я, професія та адреса представника, якщо такий наявний;

- держава-відповідач;

- стисле викладення фактів та стверджуваних порушень Конвенції з відповідною аргументацією;

- стисла інформація про дотримання заявником умов прийнятності;
- предмет заяви [5].

Якщо розглядати структуру ЄСПЛ, то діє три рівня інстанцій: Комісія, Палата та Велика Палата.

На першому рівні Комісія складається з трьох суддів та компетентна визнати неприйнятною або вилучити з реєстру справ індивідуальну заяву, якщо така ухвала може бути винесена без додаткового вивчення. Кожна така ухвала є остаточною і особа, що звернулась із заявою, не може вимагати її перегляду.

На другому рівні Палата Суду здійснює більшу частину його роботи. До складу палати входять сім суддів, включно з членом палати за посадою – суддею, якого обрали від зацікавленої держави-учасниці, або особою, яка призначається для участі в засіданнях в разі відсутності такого судді. Палата приймає ухвали щодо прийнятності та суті міждержавних і індивідуальних заяв, які не були визнані неприйнятними у комісіях.

Велика палата – третій рівень, на якому здійснюється робота Суду. До складу Великої палати входять сімнадцять суддів. Окрім члена Великої палати за посадою, який засідає на тих же умовах, що визначаються щодо члена палати за посадою, пункт 3 статті 27 Конвенції також зараховує до складу Великої палати Голову Суду, заступників Голови, голів палат та інших суддів, які визначаються відповідно до регламенту Суду.

Палата вповноважена розглядати лише ті справи, які були передані до неї і лише в трьох випадках, відповідно до статті 30 Конвенції, палата може відмовитися від своєї юрисдикції на користь Великої палати за таких обставин:

- якщо справа, яку розглядає палата, порушує серйозне питання щодо тлумачення Конвенції чи протоколів до неї;
- якщо вирішення питання, яке вона розглядає, може призвести до результату, несумісного з рішенням, постановленим Судом раніше;
- якщо жодна зі сторін у справі не заперечує проти цього [1].

Висновки. Розглянута система склалася поступово і довела певну ефективність та відносну налагодженість протягом останнього часу. Але, в той же час, із кожним днем з'являються нові виклики, які необхідно долати, та пристосовуватись до нових реалій: розвитку суспільних відносин і виникнення пов'язаних з цим фактом нових прав людини; появою нових загроз, включно з війною на території Європи за участю нашої держави. Тому, з огляду на вищенаведене, ймовірне реформування системи ЄСПЛ може розглядатись як необхідна та доречна міра. Однак, в той же час, ефективність та злагодженість нової системи може бути доведена певним часовим проміжком та судовою практикою, що буде зумовлювати певні системні виклики та інституційні питання. Як казав один мудрець, все пізнається у порівнянні.

Список використаних джерел:

1. Європейська Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення 29.11.2022)
2. Шевчук Станіслав. Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції. К. : Реферат, 2006. 848 с.
3. Лутковська В. В. Судова практика Європейського суду з прав людини. Рішення щодо України / В. В. Лутковська (відп.ред.). К. : Праксіс, 2005. 480 с.
4. Україна – антилідер за скаргами до ЄСПЛ, її частка зростає. Європейська правда. Архів оригіналу за 11 лютого 2017. Прочитовано 26 січня 2017. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/01/26/7060704>.
5. Основні кроки звернення до ЄСПЛ: від заяви до рішення. URL: <http://kdkako.com.ua/osnovni-kroky-zvernenia-do-espl/> (дата звернення 29.11.2022).

